

Baukje Toren (a) & Anneke Wurth (b)
(a) Het Stedelijk Lyceum Enschede
(b) ICLON Universiteit Leiden
Contact: btoren@hetstedelijklyceum.nl
j.g.r.wurth@iclon.leidenuniv.nl

‘Bouwen aan spreken’. Ontwerp, uitvoering en evaluatie van een lessenserie spreekvaardigheid voor de bovenbouw

1. Inleiding

“Voor spreekvaardigheidslessen heb ik eigenlijk nauwelijks de tijd. Het is echt een sluitstuk en ik moet eerlijk bekennen dat ik de leerlingen niet bewust train om een goede spreker te worden. Zonde, want ik vind het wél een belangrijke vaardigheid” (een docent Nederlands).

In het schooljaar 2018-2019 werkte DOT2, als vervolg op het werk van DOT1 (het eerste ICLON-docentenontwikkelteam Nederlands), aan een lessenserie ‘Spreekvaardigheid en feedback’. Dit tweede team ontwikkelde spreekvaardigheidslessen die als doel hebben om havo- of vwo-bovenbouwleerlingen te leren hoe zij een goede betogende of beschouwende presentatie kunnen geven. Bijvoorbeeld in het kader van een speech, een profielwerkstukpresentatie of een debat. De DOT2-serie heet ‘Bouwen aan spreken’ en bouwt verder op de verworven inzichten en de ontwikkelde lessen en materialen van DOT1 (schooljaar 2017-2018).

2. Insteek van DOT2

Het DOT2-team bestond uit vijf ervaren docenten Nederlands en een vakdidacticus-onderzoeker van het schoolvak Nederlands. Het team nam zich voor te werken aan mogelijke oplossingen voor veelvoorkomende problemen in spreekvaardigheidsonderwijs, zoals beschreven in verschillende publicaties (zie o.a. Bonset & Braaksma 2008; Gelinck 2000; Meindersma & Zaalberg 1989; van der Leeuw e.a. 2011): hoe kun je spreekvaardigheid stimuleren in de doorgaans beperkt beschikbare onderwijstijd, hoe krijg je meer zicht op de spreekontwikkeling van leerlingen en hoe kun je vervolgens het spreken op goede wijze toetsen? DOT2 wenste bovendien te werken aan een uitbreiding van de beperkt beschikbare onderwijsmaterialen en spreekoefeningen, en wilde werken aan het vergroten van het zelfvertrouwen van de leerlingen die spreken voor de klas.

Door een praktische vertaalslag te maken van actuele wetenschappelijke en vakdidactische inzichten werkte DOT2 aan activerende lessen ‘spreekvaardigheid’. Deze geven onzes inziens zowel docenten als leerlingen meer zicht op het (eigen) spreekleerniveau en op belangrijke aandachtspunten. Daarnaast stellen de lessen de leerlingen in staat om zich daadwerkelijk en gericht verder te ontwikkelen. De opbrengsten van DOT1 nodigden ons team uit om nog beter te kijken naar de inhoudelijke aspecten van de spreekvaardigheidslessen en naar de mogelijkheden om spreekontwikkeling via (*peer*)feedback te ondersteunen.

3. Onze bronnen

Er is weinig bekend over de manieren waarop spreekvaardigheid in het voortgezet onderwijs het beste kan worden onderwezen. Een literatuurstudie uit het nu lopende PhD-onderzoek van Anneke Wurth naar spreekvaardigheid in het voortgezet onderwijs voedde daarom allereerst onze gesprekken over de te ontwikkelen lessenserie ‘spreekvaardigheid’. We bespraken daarnaast onderwijskundige studies over feedback in het onderwijs en raadpleegden wetenschappelijke experts over ‘spreekspanning en spreekangst’, ‘klassieke retorica’ en ‘argumentatieleer’. Uiteraard hielden we tijdens het ontwerpproces rekening met de eisen voor spreken en gespreksvoering (o.a. Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen 2008; Meestringa e.a. 2012). Naast dit soort bronnen, maakten we ook gebruik van de inbreng van onze leerlingen. We vroegen ze tijdens het ontwerpproces hoe zij tegenover het onderdeel ‘spreekvaardigheid’ stonden, wat ze al beheersten en wat ze graag zouden willen leren.

4. Uitgangspunten van de ontwikkelde lessenserie en inzichten voor de praktijk

In de onderstaande tabel staan de door ons gekozen, veelal wetenschappelijk onderbouwde, uitgangspunten voor de ontworpen lessenserie ‘spreekvaardigheid’. Ze zijn gebaseerd op het werk van DOT1, maar er zijn enkele belangrijke inzichten aan toegevoegd.

Keuzes vanuit de inhoud van de bijeenkomsten en onderzoek naar de praktijk	
1	Klein beginnen, stapsgewijs en met regelmaat oefenen [verhoging van zelfvertrouwen en zichtbare groei]
2	Iedereen doet mee / spreekt [iedereen ervaart succes]
3	Directe, concrete en begrijpelijke feedback [m.b.v. begrijpelijke criteria en eigen aandachtspunten van leerlingen]
4	Leren van voorbeelden [van sprekers op televisie, docent, medeleerlingen én jezelf]
5	Inhoud van de spreekvaardigheidslessen: structuur, argumentatie, spreekgedrag, stijl middelen [3F-4F]
6	Feedbacktraining: feedback geven, ontvangen en gebruiken

Tabel 1 – Uitgangspunten voor de ontworpen lessenserie ‘spreekvaardigheid’.

Vanuit de kennisbijeenkomsten formuleerden we, naast deze uitgangspunten, belangrijke inzichten die van belang zijn voor de lessen ‘spreekvaardigheid’. Hier volgen enkele van die inzichten:

Veel leerlingen voelen zich bij het onderdeel ‘spreekvaardigheid’, meer dan bij andere onderdelen van ons vak, zichtbaar en ook kwetsbaar. Leren spreken voor publiek kan voor leerlingen daarom voelen als een hachelijke onderneming die ze het liefst ontwijken. Voor het onderwijzen van spreekvaardigheid is het daarom extra van belang dat leerlingen regelmatig de mogelijkheid krijgen om te oefenen in een (relatief) veilige omgeving, waarin vallen en opstaan, samenwerken en leren van en met elkaar bij het leerproces horen.

Samen met leerlingen nadenken en overleggen over de belangrijkste spreekcriteria helpt om helder te krijgen wat die criteria precies inhouden en welk niveau uiteindelijk beoogd wordt per criterium. Dit gezamenlijke en tevens inductieve proces werkt niet alleen inzichtverhogend, maar werkt naar ons idee ook motiverend, omdat leerlingen meer grip krijgen op wat van hen verwacht wordt en hoe ze daar naartoe kunnen werken. Voor inspiratie voor dit inductieve proces gebruikten wij een feedback- en beoordelingslijst die in de DOT-bijeenkomsten en het PhD-onderzoek werd samengesteld.

Een leerling die zijn spreekvaardigheid ontwikkelt, verdient maatwerk. Daag de leerling daarom uit op zijn mogelijke probleemgebieden. Wij gebruikten oefeningen waarbij leerlingen zichzelf op hun mobiele telefoon moesten opnemen, terugzien en analyseren. Enkele teamleden hebben het digitale feedbackprogramma *Pitch2Peer* uitgetest om de opgenomen spreekoefeningen (ook) te laten voorzien van *peer*feedback.

Feedback kan in hoge mate bijdragen aan de ontwikkeling van vaardigheden en aan inzicht in het eigen kunnen. Onze leerlingen verschilden in bekendheid met het formuleren en ontvangen van feedback. Om te zorgen voor de juiste randvoorwaarden – ‘een veilig leerklimaat’, ‘zichtbaar kunnen ontwikkelen door constructieve en directe (*peer*)feedback’, enz. – vonden wij het van belang om gedurende de serie steeds weer terug te komen op feedback geven, ontvangen en gebruiken voor het eigen spreekleerproces. In onze lessen wordt daarom rekening gehouden met wetenschappelijke inzichten rond feedback en *formative assessment* van onderwijsonderzoekers als Sadler (1989), Hattie & Timperly (2007), Voerman (2012; 2016) en William & Leahy (2015).

5. Een lesvoorbeeld: klassieke retorica en het oefenen van de inleiding van een speech

Ter illustratie geven we hier een beknopt lesvoorbeeld ‘Rettorica’, waarin rekening is gehouden met de door ons beschreven uitgangspunten voor spreekvaardigheidsonder-

wijs. Afhankelijk van hoe je het organiseert, heb je voor dit lesvoorbeeld twee tot drie lessen nodig.

- *Onderwerp*: de inleiding van een speech
- *Doelgroep*: havo-4/vwo-5
- *Lesdoelen*: de leerlingen leren hoe en waarom zij in de inleiding van hun speech rekening moeten houden met de retorische begrippen ‘aandacht’, ‘begrip’ en ‘aanvaarding’. De leerlingen werken bovendien gericht aan door henzelf geformuleerde spreekdoelen.
Volgens de klassieke retorici dienden in de gewone, directe inleiding (het principium) drie functies vervuld te worden: het publiek moest ‘aandachtig’, ‘welwillend’ en ‘begrijpend’ (*iudicem attentum, benevolum, docilem parare*) gemaakt worden, zodat de gehele toespraak een zo gunstig mogelijke ontvangst zou krijgen (de Jong & Andeweg 2004). Met ‘aandacht’ wordt bedoeld dat je in je inleiding de aandacht van de toehoorders moet zien te krijgen. ‘Begrip’ houdt in dat het voor de toehoorders duidelijk is waar je speech over zal gaan en wat ze kunnen verwachten. ‘Aanvaarding’ betekent dat je de toehoorders voor je wint, dat je hun vertrouwen in jou als spreker krijgt. Als je hiermee rekening houdt, verhoog je dus jouw effectiviteit als spreker.
- *Beginsituatie*: we gaan ervan uit dat leerlingen al met de docent een lijst met spreekcriteria hebben ontwikkeld aan de hand van besprekingen van voorbeelden en enkele oefeningen in de klas (zie docentmaterialen DOT1 en DOT2 voor lessuggesties). Ze hebben daardoor zicht op wat van hen verwacht wordt en welke aandachtspunten er zijn.
- *Lesopzet*: eerst laat de docent een spreekvoorbeeld zien om met de leerlingen te bespreken hoe deze spreker in de eerste paar minuten op hen overkomt. Wat doet hij of zij nu precies om de leerlingen te boeien? Aan de hand van deze bespreking legt de docent uit hoe de begrippen ‘aandacht’, ‘begrip’ en ‘aanvaarding’ kunnen helpen om het publiek te laten luisteren naar wat de spreker wil overbrengen. Na de uitleg krijgen de leerlingen de opdracht om een inleiding van een speech te schrijven. Ze moeten hierbij rekening houden met de besproken retorische begrippen. In de klas worden vier schrijfonderwerpen gekozen en groepen van vier gemaakt waarin ieder lid een ander onderwerp voor zijn of haar rekening neemt. Na de eerste schrijfronde volgt een *peerfeedbackronde* in de groepen van vier. Deze ronde is gericht op hoe goed en duidelijk de drie retorische begrippen in de inleidingen zijn verwerkt. Binnen elke groep leest iedereen elkaars teksten en de leerlingen geven elkaar feedback. Elke leerling ontvangt dus van drie medeleerlingen een reactie.

De leerlingen verbeteren hun eigen teksten met behulp van de ontvangen feedback. Vervolgens spreken ze hun verbeterde inleiding enkele keren hardop uit voor zichzelf als oefening. Daarna filmen de leerlingen zichzelf tijdens het spreken (dat kan eventueel in een tweetal worden uitgevoerd). Ze formuleren enkele feedbackvragen bij hun opgenomen inleiding met behulp van de spreekcriterialijst.

In de groep bekijken de leerlingen elkaars filmpjes en krijgen en geven ze elkaar feedback op het spreken. Elke leerling scherpt na de groepsopdracht de inleiding van de speech weer aan en filmt een opnieuw uitgesproken versie.

Als dat klaar is, worden de leerlingen gekoppeld aan een leerling die hetzelfde onderwerp heeft. Die leerling komt dus uit een ander groepje. In tweetallen bekijken ze elkaars filmpje en geven ze elkaar feedback op basis van de geformuleerde feedbackvragen. Daarbij komen ze ook terug op de vraag of de begrippen ‘aandacht’, ‘begrip’ en ‘aanvaarding’ duidelijk naar voren komen in hun inleiding.

6. Opbrengsten

Na het uitproberen en evalueren van de DOT2-lessenserie in de praktijk, hebben we de lessenserie aangescherpt. We zijn samen met veel van onze leerlingen gunstig gestemd over wat de ontwikkelde lessenserie betekent voor ons spreekvaardigheidsonderwijs. De leerlingen gaven aan dat ze het prettig en leerzaam vinden om in kleine groepjes korte spreekoefeningen te doen en feedback aan elkaar te geven en van elkaar te ontvangen. Ook vonden leerlingen het zinnig om een eigen lijst met spreekcriteria te ontwikkelen en spreekvoorbeelden te zien en te bespreken in de klas. Wij waren als docenten regelmatig aangenaam verrast over de inzet en de groei die onze leerlingen tijdens de lessen ‘spreekvaardigheid’ lieten zien. Na DOT2 zijn wij nog niet klaar met het ontwikkelen van ons spreekvaardigheidsonderwijs. We proberen de aangescherpte serie komend schooljaar weer uit in onze klassen en hopen met andere docenten in contact te komen om hierover van gedachten te wisselen. Dit alles met als doel de leerlingen bewust te trainen in hun spreekvaardigheid.

Referenties

- Andeweg, B., & J. de Jong (2004). *De eerste minuten. Attentum, benevolum en docilem parare in de inleiding van toespraken*. Den Haag: Sdu.
- Bonset, H. & M. Braaksma (2008). *Het schoolvak Nederlands opnieuw onderzocht. Een inventarisatie van onderzoek van 1997 tot en met 2007*. Enschede: SLO.
- Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen (2008). *Over de drempels met taal. De niveaus van taalvaardigheid*. Enschede: SLO.

- Gelinck, C. (2000). "Discussie gesloten? Het debat op school – een betoog". In: *Levende Talen Tijdschrift*, 1 (1), p. 21-26.
- Hattie, J. & H. Timperley (2007). "The power of feedback". In: *Review of Educational Research*, 77 (1), p. 81-112.
- Leeuw, B. van der, T. Meestringa & C. Ravesloot (2011). 'Concretisering referentieniveaus gesprekken en spreken in het vo'. Enschede: SLO.
- Meestringa, T., C. Ravesloot & H. Bonset (2012). 'Handreiking schoolexamen Nederlands havo/vwo, Herziening naar aanleiding van het referentiekader taal'. Enschede: SLO.
- Meindersma, Y. & A. Zaalberg (1989). "Mondeling monddood? Problemen en perspectieven naar aanleiding van interviews met bovenbouwdocenten havo-vwo". In: *Moer*, 3, p. 98-106.
- Sadler, D. (1989). "Formative assessment and the design of instructional systems". In: *Instructional Science*, 18 (2), p. 119-144.
- Voerman, L. (2016). 'De niet te onderschatten waarde van feedback'. In: L. Bronkhorst & J. van Tartwijk. *Feedback ontketend/t. Drie jaar onderzoek op zes middelbare scholen in de regio Utrecht*. Utrecht: Universiteit Utrecht, p. 117-128.
- Voerman, L., P. Meijer, F. Korthagen & R. Simons (2012). "Types and frequencies of feedback interventions in classroom interaction in secondary education". In: *Teaching and teacher education*, 28, p. 1107-1115.
- William, D. & S. Leahy (2015). *Embedding formative Assessment, Practical Techniques for K-12 Classrooms. Learning Sciences International*. Worthington: Learning Sciences International.